

Lahti för en omfattande källkritisk diskussion om på vilket sätt och för vilka ändamål domstolsprotokollen har uppkommit, och resonerar om hur man kan finna kunskap om folkliga föreställningsvärldar och upplevelser i ett material som har skapats av representanter för överheten i en kontext som uttryckligen präglas av myndigheternas behov och perspektiv. Lahti har läst och studerat sina källor i relation till tidigare historisk forskning om häxor och trolldom, men har också relaterat sin egen läsning av källorna till forskningsrön inom folkloristik. På det här sättet har hon skapat en mångsidig och fullödlig bild av trolldom och folkliga föreställningar om häxkonst och övernaturliga fenomen som en levande del av vardagslivet och lokalsamfundet i det sena 1700-talets Finland.

Centrala frågor i arbetet är vilken roll och mening trolldom hade i 1700-talsmänniskans liv, vad begravningsplatstrolldom var och hade för betydelser, betydelsen av kön i rättsprocesser om trolldom, trolldomsrättegångsförfarandets strukturella ramar samt trolldomsfenomenets geografiska utbredning i Finland under 1700-talets sista decennier. Emmi Lahti ställer sig också frågan varför det fanns rättsprocesser om trolldomsfall vid denna tid i denna region.

Genom att undersöka och besvara dessa frågor gör Lahti förtjänstfull grundforskning. Att Lahti i sina tolkningar stödjer sig också på folkloristisk forskning är värdefullt, och hon kunde till och med ha gjort modigare slutledningar med hjälp av den. Däremot bidrar hon inte med nya källor eller nya metodologiska eller teoretiska grepp på ämnet. En i inledningen omnämnd målsättning att öppna upp nya perspektiv, utveckla ett mikrohistoriskt perspektiv och kvalitativ närläsning av källor förblir snarare en otydligt artikulerad målsättning än konsekvent genomförda grepp.

Mer konsekvent genomfört är däremot greppet att testa teoretiska förklaringsmodeller via sitt källmaterial. Lahti använder en

socioekonomisk modell som utgår från de anklagades sociala och ekonomiska position i samfundet som en springande punkt för förståelsen av häx- och trolldomsprocesser. Hon diskuterar och prövar också konfliktteori som fokuserar på ekonomiska och sociala konflikter och motsättningar som förklaring, samt genusteori som fäster uppmärksamheten på kön eller genus. Särskilt lyfter Lahti fram teori om maskulinitet och den ideala eller hegemoniska manligheten i dåtidens samhälle. Hon resonerar också om den feministiska häx- och trolldomsforskningen, som länge dominerade detta forskningsfält, och som tolkar processer och domar mot (kvinnliga) häxor som en del av och i relation till samhällets patriarkala strukturer. Lahti konstaterar på många ställen att det inte har funnits en enda orsak till häx- och trolldomsprocesser, utan att orsak och verkan ofta har varit långt mer komplicerad (något som i och för sig kanske är mera regel än undantag i den historiska verklighet forskare studerar). Lahti kunde gärna ha lyft fram och resonerat ännu mera och tydligare kring denna mångfald av samtida orsakssammanhang. Nu tar hon bara delvis avstånd från idén om att man kan applicera en eller två tydliga tolkningsmodeller på företeelsen.

Lahti knyter förtjänstfullt sin egen forskning till tidigare finländsk och internationell forskning. Relationen mellan den egna undersökningen och den äldre forskning som Lahti bygger på hade dock gärna fått vara ännu tydligare artikulerad. Vilket resonemang som bygger på den egna undersökningen och vilket som återger och diskuterar tidigare forskning är inte alltid tydligt i texten. Särskilt frågan om relationen mellan Lahtis egna undersökningsresultat om det sena 1700-talet och den tidigare finländska forskningen om 1600-talets häx- och trolldomsprocesser hade mycket gärna kunnat ges en mera omfattande diskussion. Lahti hade kunnat vara mera modig med att tydligare lyfta fram, diskutera och ge ut-

rymme för sina egna rön. Analysen av den egna empirin hade gärna fått fördjupas och göras mera explicit. Empirin är nu ofta dold i fotnoter där Lahti ger empiriska belägg för det hon hävdar. Själva forskningsinsatsen är på det här sättet i för hög grad dold i notapparaten, vilket inte är en lyckad lösning. Lahti kunde, menar jag, gärna ha varit modigare också i sin kritiska diskussion med tidigare forskning. Hon är ofta onödigt försiktig och anspråkslös med att föra fram belägg och slutsatser som hon har dragit utgående från den egna källforskningen.

Med ett modigare grepp hade Lahtis egen forskning kommit tydligare fram. Emmi Lahti har nämligen gått igenom ett stort källmaterial och har i det funnit ny kunskap på ett område som redan har undersökts ur flera perspektiv. Ett viktigt rön är att män oftare än kvinnor anklagades för trolldom under 1700-talets sista decennier, både i västra och östra Finland. Lahti kan här lägga fram empiri som ifrågasätter den av tidigare finländsk forskning fastställda indelningen i en östfinsk och västfinsk kultursfär, med Nöteborgsfredens (1323) lite otydliga diagonala gräns som vattendelare mellan två olika kulturer. Dessutom resonerar Lahti på ett övertygande sätt mot uppfattningen att trolldom och häxkonster i sig skulle ha varit en könskodad företeelse. Både män och kvinnor har utövat svartkonster, men i olika sammanhang och på olika platser. Skillnaderna har berott på att mäns och kvinnors arbetsfördelning och verksamhetsfält skilde sig på grund av samhällets genusstrukturer. Kvinnors häxkonster som utövades i hemmet var inte nödvändigtvis lika lätta att upptäcka för utomstående, medan män som utövade trolldom på begravningsplatser lättare kunde bli tagna på bar gärning.

Stora förändringar i det sena 1700-talets samhälle, såsom spridning av läskunnighet, böcker och upplysningstänkande, samt förändringar i tron, sekularisering och kristna väckelserörelser som betonade den personliga tron, syns inte i särskilt hög grad i Lahtis ar-

bete, även om dessa förändringar hör till bakgrundsfaktorerna som långsamt ledde till att trolldomsprocesserna minskade och slutligen försvann då man inte längre uppfattade svartkonst som ett allvarligt brott. Dessa förändringar i samhället ledde inte nödvändigtvis till att trolldom försvann i en vardagskontext, vilket undersökningar om folkkultur som Lahti använder har visat. Mentaliteter förändras långsamt, och Emmi Lahti kan visa att både förkristna och kristna föreställningar länge existerade sida vid sida. Vardagliga föreställningar om trolldom och vardagshäxkonst existerade, och kunde leda till rättsprocesser, långt efter 1600-talets stora häxprocesser i Norden och resten av Europa.

Avhandlingens uttalade målsättning att kartlägga en mentaliteternas långa historia är ambitiös och helt central, eftersom sådana strukturer förändras långsamt. Som Lahti på ett övertygande sätt kan visa är det viktigt att undersöka mentaliteter och världsbild för att förstå betydelsen av häxkonst och trolldom som en del av vardagen och livet under tidigare århundraden. Största delen av trolldomsfallen som kommer upp i det rättsliga materialet är mycket vardagliga. Man använde trolldom för att bota sjuka, få tillbaka stulen egendom, försäkra sig om framgångar i rättsprocesser eller för att väcka någons kärlek. Lahti visar att trolldom och magiska praktiker var en levande del av den tidigmoderna människans liv. Tradition, sociala relationer, normer och bruk, påverkade hur man förhöll sig till häxkonst. Under flera århundraden såg myndigheterna häxkonst och trolldom som ett brott mot Gud och överheten och således som ett hot mot samhällsordningen. Under 1700-talet förändrades eliternas och överhetens världsbild, och på 1800-talet uppfattades inte magiska föreställningar och bruk längre på samma sätt som farliga eller brottsliga mot samhället. Överheten reagerade inte längre på folklig häxkonst med rättsprocesser, utan med upplysningsverksamhet.

Emmi Lahti bedriver grundforskning i ordets egentliga betydelse. Hon tillför genom omfattande källstudier ny kunskap om sitt ämne och knyter sina egna forskningsresultat till tidigare forskning om häxor, häxkonst och trolldom i det svenska riket, särskilt i Finland. Hennes undersökning omfattar stora delar av landet, utom Lappland och södra Finland. Trots att avhandlingens underrubrik begränsar ämnet till 1700-talets andra hälft tecknar Lahti en bred båge från 1600-tal till 1800-tal. I viss mån kommenterar hon också trolldom och föreställningar om magiska fenomen i vår egen samtid. Häxkonsten i det sena 1700-talets värld placeras således i en bred tidsmässig kontext och Lahti påminner på ett fruktbart sätt om betydelsen av att betrakta både kontinuitet och förändring över en lång tidsrymd.

Undersökningens styrkor är att Lahti genom domstolsmaterial kan ge en helhetsbild av trolldom och häxkonst under 1700-talets andra hälft i en del av det dåvarande svenska riket, och att hon därmed lyckas ifrågasätta och nyansera uppfattningar om två kultursfärer i det tidigmoderna Finland samt föra en kritisk diskussion om betydelsen av kön i tolkningen av häxkonst och trolldom som fenomen. Tyvärr lyckas Lahti inte lika bra i sin strävan att öppna nya, egna metodologiska eller teoretiska synpunkter på trolldom och häxkonst under 1700-talet. Delvis beror detta på att hon inte vågar distansera och profilera sin forskning mot tidigare forskning, i synnerhet finsk, delvis på att hon kanske för mycket försöker få sina resultat att passa in i de teoretiska förklaringsmodeller som hon har valt att diskutera. Undersökningen går inte heller helt fri från avhandlingarnas skötesynd, att många teorier och teoretiska begrepp beskrivs och lyfts fram, men inte riktigt alla kommer till verklig användning i arbetet. Emmi Lahtis avhandling är, oaktat dess varierande kvalitet, ett intressant nytt inlägg om ett redan utforskat ämne, och hon kan visa att det fortfarande finns frågor

gällande trolldom och häxkonst som vi inte har svar på.

Johanna Ilmakunnas

Hugo Nordland, *Känslor i krig: Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788–1814* (Höör: Agering, 2015). 282 pp.

Mellan åren 1788 och 1814 utkämpade Sverige hela fyra krig: Gustav III:s krig mot Ryssland 1788–90, pommerska kriget 1805–07, finska kriget 1808–09 samt de tyska och norska fälttågen 1813–14. Oroligheterna satte de svenska befälhavarna på prov – inte bara militärt, utan också känslomässigt. I sin avhandling *Känslor i krig* undersöker historikern Hugo Nordland hur krigets sorger och vedermödor upplevdes av tidens svenska officerare. Källmaterialet består huvudsakligen av dagböcker, brev och memoarer, som närläses utifrån frågeställningar av typen: vad ses som plågsamt och kvalfullt? Hur beskrivs det? Vilka emotionella strategier tillämpas för att hantera krigets lidande? Nordland söker den personliga erfarenheten och hävdar att denna framträder tydligast i så kallade ego-dokument, texter där den skrivande själv deltar i skeendet.

Ett trettiotal skrivande officerare lyfts fram i studien. Många av männen flimrar anonymt förbi, medan andra griper tag i läsaren med sina vittnesmål om krigets hårda verklighet. Befälhavaren Carl Johan Adlercreutz skriver i ett brev till hustrun Margareta Beata: ”Du kan aldrig föreställa dig alt det elände jag lidit sedan wi skilgdes åt, och så mycket ont den fatiga såldaten och alt det våld man måst begå emot sina vänner [...] hjertat blöder vid åtankan häraf, och jag tilsluter mina ögon för alt som redan skiedt, och ännu förestår” (s. 215). Kapten Joachim Zachris Duncckers brev formligen dryper av saknad efter fru och barn och han påstår upprepade gånger att ovisshet

ten om deras välmående är ”dödande” och förgiftar allt (s. 105). Att få ta del av officerarnas egna ord förhöjer läsoplevelsen.

Nordland presenterar ett tvådelat syfte. Å ena sidan vill han ”kartlägga en repertoar av strategier för att hantera lidande som fanns tillgängliga under undersökningsperioden” (s. 16). Alltså, ta reda på vilka metoder som officerarna använde för att klara av krigets många sorger och prövningar (i modernt tal ibland kallade ”copingstrategier”). Sveriges officerskår beskrivs, med Barbara Rosenweins terminologi, som en egen känslologemenskap, präglad av särskilda normer och föreställningar om vad som fick kännas och uttryckas.

Å andra sidan finns målet att undersöka hur det sena 1700-talets sensibilitetsnormer påverkade den svenska arméns befäl, traditionellt sett associerade till stoiska och rationella ideal. På så vis lämnar avhandlingen ett intressant bidrag till den historiska maskulinitetsforskningen, även om genusfrågan inte är en huvudpoäng utan snarast fungerar indirekt i studien. Nordland positionerar sig desto mer omsorgsfullt i förhållande till fältet ”ny militärhistoria”, en forskningsinriktning från 1970-talet som studerar krig utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv, ofta centrerat kring ”vanliga” människors erfarenheter. En rad utländska forskare redovisas, av varierande relevans för avhandlingens problemformulering. Ingen svensk historiker har ens undersökt någonting liknande under ungefär samma tidsperiod.

Angelägenheten i Nordlands projekt framträder här tydligt. Att han själv inte trycker mer på detta kan förvåna. I stället för att betona det unika och specifika, motiverar han sin studie genom att gång på gång hänvisa till allmängiltiga, transhistoriska eller nutida fenomen, så som förekomsten av posttraumatiskt stressyndrom hos hemvändande afghanistanveteraner. I mötet med det förflutnas känslövärldar ser vi vår moderna verklighet med nya ögon, menar Nordland. Det är ett slags argument som ofta

brukas i syfte att skapa intresse kring historia (jag har själv använt det vid flera tillfällen). Samtidigt signalerar det på ett olyckligt sätt att den historiska kunskapens betydelse styrs av dess praktiska tillämpbarhet i nuet och att den således saknar egenvärde. I längden gör Nordlands anspråk på allmängiltighet att studien orättvist framstår som mindre angelägen, för hur mycket han än understryker materialets relevans för vår tid, säger det ändå mest om den tid som avhandlas. Bokens allra sista avsnitt, *En blick på samtiden*, utgör dock ett undantag och öppnar för vidare diskussioner om krigets följder genom att skapa en länk mellan nu och då.

Framför allt knyter avhandlingen an till det ständigt växande forskningsfältet känslöhistoria. Nordland betraktar känslor, eller emotioner, som föränderliga över tid och intresserar sig för hur de har skiftat funktion och symbolvärde genom historien. Förändrade omständigheter kan göra att en känsla försvinner ur det kollektiva medvetandet, måhända för att återuppstå i en annan form många år senare. På samma sätt kan helt nya känslor skapas när samhället omdanas. Nordland låter bli att ge en inrutad teoretisk definition av vad som hör hemma i kategorin ”känsla” och säger sig kort och gott vilja undersöka de ”reaktioner och förnimmelser som inte är direkt underställda viljan” (s. 52) – en flexibel avgränsning, inspirerad av filosofen Martha Nussbaum, som inte tvingar in militärernas erfarenheter i ett förutbestämt tolkningsmönster.

Analysen av källmaterialet är uppdelad i tre kapitel: *Kontakten med bemmet*, *Relationer i krigets vardag* och *Striden*. Vart och ett representerar en egen arena för lidandehantering. Det första behandlar förhållandet mellan officeren i fält och de anhöriga därhemma – en kontakt som främst upprätthölls med hjälp av brev. 1700-talets brevgenre påverkades starkt av franska stilideal, som hyllade det spontana, innerliga samtalen på bekostnad av den klassiska retorikens strikta regelverk. Brevskrivaren manades